

Milenko LONČAR
Sveučilište u Zadru, Odjel za klasičnu filologiju
Obala kralja Petra Krešimira IV, 2
HR-23000 Zadar
mloncar@unizd.hr

DALMATINSKE ETIMOLOGIJE KONSTANTINA PORFIROGENETA

Cilj je rada bio okupiti dalmatinske etimologije na jednom mjestu, promotriti njihov odnos prema ostalim etimologijama u *De administrando imperio* kao i njihov međusobni odnos, njihova zajednička i posebna obilježja. Pokazalo se da su tumačenja imena u dalmatinskim poglavljima izrazito brojnija u odnosu na ostatak spisa. Isto tako da su ta tumačenja obuhvatila svih pet kopnenih romanskih gradova i svih sedam slavenskih zajednica u njihovu zaleđu. To je sustavnost kakva se ne sreće u drugim dijelovima spisa. Premda se Porfirogenetu često pripisuje strast za etimologiziranjem, čini se da je podrijetlo velike većine, a možda i svih tumačenja imena lokalno, dalmatinsko. To se zaključuje na temelju mjesne inspiracije u tumačenju i na temelju jezika kojim se tumače etimoni. Riječ je redovito o latinskom ili slavenskom. Za razliku od prijedloga I. Đurića, da bi "romejski" uključivao oba klasična jezika, ukazuje se na razloge po kojima se "romejski" može i, zacijelo, treba uvijek razumjeti samo kao latinski. Osobitost je dalmatinskih etimologija učestala poraba riječi δίαλεκτος u značenju 'jezik': 11 puta, a u ostatku spisa samo 3 puta. Redovito se upotrebljava i glagol ἐμνησέεται, 'tumači se' ili 'znači', koji se dosta rjeđe nalazi u drugim etimologijama, a umjesto njega rabe se drugi, sinonimni izrazi. Moglo bi se dakle zaključiti kako je dalmatinska poglavljja (izuzevši, naravno, gl. 30 koja se smatra nanknadno umetnutom) napisao poseban autor, koji je sustavno tražio etimologije i zapisao ih na prepoznatljiv način.

UVOD

Kao mali odmor od "pravih" etimologija, nešto poput sezone krastavaca, ovdje će biti riječi o već postojećim, i to srednjovekovnim tumačenjima imena i naziva, sačuvanim u hrvatskoj povijesnoj početnici *De administrando imperio*.¹

¹ Najbolje izdanje Jenkins 1967.

Kako su ona inače dobro poznata, cilj mi je samo okupiti ih na jednom mjestu i ukazati na neka njihova zajednička svojstva: pobrojiti i usporediti ih sa stanjem u čitavom spisu, opisati koje su vrste, gdje se točno nalaze, kakva i čija su, dakle jedan vid katalogizacije kako to obično rade arheolozi.

BROJ

»Manija etimologiziranja« – riječi su Petra Skoka upućene caru Konstantinu VII. Porfirogenetu.² Zaslužni je učenjak stekao takav dojam proučavajući tekst prvenstveno onih osam poglavlja posvećenih Dalmaciji, 29–36. Kako međutim stoji s drugim dijelovima spisa?

U prvih trinaest poglavlja možda etimologije ne treba ni očekivati. Tom dijelu nakana je naime obavijestiti o *aktualnom* političkome i vojnom odnosu snaga na sjevernom interesnom području Bizanta. Izuzetak je 9. poglavlje, po tome što se sadržajem razlikuje od ostalih 12 poglavlja, jer ne iznosi bizantsku političku doktrinu prema sjevernim narodima, nego je samo kraćim dijelom temelj za strateški zaključak već iznesen u prethodnom tekstu.³ Glavni mu je sadržaj rusko putovanje u monoksilima, Dnjeprom i morem do Carigrada. Ploveći rijekom Rusi nailaze na sedam tzv. pragova, čija su imena iznesena posebno na ruskom, posebno na slavenskom jeziku, i protumačena na grčkom.⁴

² Skok 1927: 72; a prvi dio njegove radnje nosi naslov Filologičke kombinacije cara Konstantina (Skok 1927: 60).

³ Vidjeti Jenkins 1967: poglavlje/redak 9/47–50, 65–71, 93–98 i 2/16–23; usp. Jenkins 1962: 2.

⁴ Jenkins (1967: 9/24–26): Καὶ πρῶτον μὲν ἔρχονται εἰς τὸν πρῶτον φραγμὸν, τὸν ἐπονομαζόμενον Ἑσσοῦπη, ὃ ἐρμηνεύεται Ῥωσιστὶ καὶ Σκλαβηνιστὶ 'μὴ κοιμάσαι': "i prvo idu na prvi prag nazivan Esupe, što roski i sklavenski znači 'ne zaspi'." 9/39–41: καὶ κατέρχονται εἰς τὸν ἕτερον φραγμὸν, τὸν ἐπιλεγόμενον Ῥωσιστὶ μὲν Οὐλβορσί, Σκλαβηνιστὶ δὲ Ὀστροβουνιπράχ, ὅπερ ἐρμηνεύεται 'τὸ νησίον τοῦ φραγμοῦ'. "I silaze na drugi prag, nazivan roski Ulvorski, sklavenski Ostrovuniprah, što znači 'otok praga'." 9/43–47: Ὁμοίως δὲ διέρχονται καὶ τὸν τρίτον φραγμὸν, τὸν λεγόμενον Γελανδρί, ὃ ἐρμηνεύεται Σκλαβηνιστὶ 'ἦχος φραγμοῦ', εἴθ' οὕτως τὸν τέταρτον φραγμὸν, τὸν μέγαν, τὸν ἐπιλεγόμενον Ῥωσιστὶ μὲν Ἀειφόρ, Σκλαβηνιστὶ δὲ Νεασήτ, διότι φαλεόουσιν οἱ πελεκᾶνοι εἰς λιθάρια τοῦ φραγμοῦ. "Slično prolaze i treći prag, zvan Gelandri, što slavenski znači 'jeka praga', onda tako i četvrti prag, onaj veliki, nazivan roski Aeifor, sklavenski Neaset, zato što pelikani leže na stijenama praga." 9/57–59: Ἀπερχόμενοι δὲ εἰς τὸν πέμπτον φραγμὸν, τὸν ἐπονομαζόμενον Ῥωσιστὶ μὲν Βαρουφόρος, Σκλαβηνιστὶ δὲ Βουλνηπράχ, διότι μεγάλην λίμνην ἀποτελεῖ... "Odlazeći na peti prag, nazivan roski Baruforos, sklavenski Vulneprah, zato što stvara veliko jezero..." 9/61–62: καταλαμβάνουσι τὸν ἕκτον φραγμὸν, λεγόμενον μὲν Ῥωσιστὶ Λεάντι, Σκλαβηνιστὶ δὲ Βερούτζη, ὃ ἐστὶν βράσμα νεροῦ "dosežu šesti prag, zvan roski Leanti, sklavenski Verutze, što je 'vrenje vode'." 9/63–65: Καὶ ἀπὸ τούτου ἀποπλεύουσι καὶ πρὸς τὸν ἕβδομον φραγμὸν, τὸν ἐπιλεγόμενον Ῥωσιστὶ μὲν Στρούκουν, Σκλαβηνιστὶ δὲ Ναπρεζή, ὃ ἐρμηνεύεται 'μικρὸς φραγμός'. "I odatle plove do sedmog praga, nazivanog roski Strukun, sklavenski Napreze, što znači 'mali prag'." Opširan komentar D. Obolenskog u Jenkins 1962: 17–61.

Središnja poglavlja, 14–46, prvenstveno se bave *podrijetlom i poviješću* naroda na svima četirim stranama svijeta uokrug bizantskog carstva. U arapskom pododsjeku, gl. 14–25, kazano je kako Fatimidi potječu od Muhamedove kćeri Fatime,⁵ a Mavijati (Omajadi?) od Muavije.⁶ Objašnjen je također naziv *kadija*.⁷ Nisam siguran treba li kao etimologiju shvatiti i tumačenje arapske molitve *Alahu ekber*, koja bi bila sastavljena od božjeg imena *Alah*, veznika *i* i imena zvijezde *Danice*.⁸ Tu su još etimologije Iberije⁹ i Hispanije¹⁰, no one spadaju u posebnu kategoriju, budući da su citati *antičkih* pisaca i nemaju veze s Arapima, kao ni čitava poglavlja 23 i 24. O njima Jenkins, najbolji suvremeni poznavalac *De adm.*, misli da su izvorna građa i da u konačnoj redakciji ne bi bila ni ostala u spisu.¹¹

Italiski dio knjige, poglavlja 26–28, pripovijeda o Francima u Italiji, o Langobardima i o Mlecima; spominju se brojni južnoitalski i mletački gradovi, no od naziva protumačeni su samo Τζιβιτανόβα / Τζιβιτάνουβα, kao 'Novigrad',¹² Ρίβαλτον kao 'vrlo visoko mjesto'¹³ i μαστρομίλης (od *magister militum*),

⁵ Jenkins (1967: 15/2–3): Ἰστέον, ὅτι ἡ Φατέμ θυγάτηρ ἦν τοῦ Μουχοόμετ, καὶ ἀπ' ἐκείνης γεννῶνται οἱ Φατεμίται. "Treba znati, da Fatem bijaše kći Muhumeta, i od nje se rađaju Fatemiti." Slično i u 25/59–6: καὶ ἔστι ἐκ τῆς τοῦ Ἀλήμ γενεᾶς καὶ Φατιμέ, τῆς θυγατρὸς Μουάμεθ, ἥτοι τοῦ Μουχοόμετ, ἐξ οὗ καὶ Φατεμίται ὀνομάζονται. "i iz roda je Alema i Fatime, kćeri Muametha iliti Muhumeta (sc. jedan od tri *amermumnes*), zbog čega se i zovu Fatemiti."

⁶ Jenkins (1967: 22/36–40): Τότε ὁ τοῦ Μαυίου ἔγγονος μετὰ ὀλιγιστοῦ τινος λαοῦ διεπέρασεν ἐν Ἰσπανίᾳ, ... ὅθεν οἱ τὴν Ἰσπανίαν κατοικοῦντες Ἀγαρηνοὶ Μαυιδῆται κατονομάζονται. "Tada Mavijin unuk s nekim vrlo malobrojnim ljudstvom prijede u Hispaniju, ... odakle se oni što nastanjuju Hispaniju zovu Maviati."

⁷ Jenkins (1967: 21/87–89): τοῦ μὲν Ἀλήμ ὁ γέρων ὑπῆρχεν κατὰ τὸ τῶν Σαρακηνῶν ἔθνος εὐλαβῆς, οἷους ἐκεῖνοι λέγουσι καδῆς, τουτέστιν πιστὸς καὶ ἠγιασμένος. "Prema sarakenskom narodu Alemov starac bijaše bogobožazan, kakve oni zovu kades, to jest vjeran i posvećen".

⁸ Jenkins (1967: 14/33–36): "Ἀλλὰ οὐὰ Κουβάρ", ὃ ἐστὶν ὁ θεὸς καὶ Ἀφροδίτη. Τὸν γὰρ θεὸν Ἀλλὰ προσονομάζουσι, τὸ δὲ οὐὰ ἀντὶ τοῦ καὶ συνδεσμοῦ τιθέασι, καὶ τὸ Κουβάρ καλοῦσι τὸ ἄστρον, καὶ λέγουσιν οὕτως: "Ἀλλὰ οὐὰ Κουβάρ." " 'Alla ua Kubar', što je 'bog i Afrodita'. Boga naime nazivaju 'Alla', 'ua' stavljaju namjesto veznika 'i', a zvijezdu zovu 'Kubar', i govore ovako: 'Alla ua Kubar'."

⁹ Jenkins (1967: 23/2–3): Ἰβηρία δὺο ἢ μὲν πρὸς ταῖς Ἡρακλείαις στήλαις, ἀπὸ Ἰβηρος ποταμοῦ. "Iberije su dvije: jedna je kod Heraklovih stupova, (zvana) po rijeci Iberu."

¹⁰ Jenkins (1967: 24/2–3): Πῶθεν εἴρηται Ἰσπανία; Ἀπὸ Ἰσπάνου γίγαντος οὕτω καλουμένου. "Odakle se kaže Hispanija? Po tako zvanu divu Hispanu."

¹¹ Jenkins 1962: 2.

¹² Jenkins (1967: 27/40–41): οἰκοδομήσαντες ἐκεῖσε κάστρον μικρόν, ἐξ οὗ καὶ ὀνομάζεται Τζιβιτανόβα, τουτέστιν νεόκαστρον. "osnovavši ondje malen kastrum, po čemu se i zove Civitanova, tojest Novi kastrum." 28/47–48: Ἦν δὲ τῷ τότε καιρῷ τὸ δουκάτον εἰς τόπον λεγόμενον Τζιβιτάνουβα, ὅπερ ἐρμηνεύεται 'νεόκαστρον'. "U to vrijeme bijaše dukat u mjestu zvanom Civitanuva, što znači 'novi kastrum'."

¹³ Jenkins (1967: 27/93–94): κάστρον Ρίβαλτον, ὃ ἐρμηνεύεται 'τόπος ὑψηλότατος' "kastrium Rivalton, što znači 'vrlo visoko mjesto'."

‘kapetan vojske’¹⁴.

Etničke zajednice na sjeveru, Pečenezi, Mađari i Velika Moravska, opisane u poglavljima 37–41, ostale su potpuno neprozirnih *etničkih* imena osim pridjevka Κάγγαρ (Kangar) koji nose tri pečeneška klana, a koji znači ‘hrabriji i plemenitiji’.¹⁵ Tumači se pak zašto se jedan pečeneški pusti grad na Dnjepru zove ‘bijeli’, ali je naveden samo grčki lik imena.¹⁶ Posebnost je mađarskih poglavlja (38 i 40) četiri puta ponovljena formula kako se njihovi bivši i sadašnji krajevi zovu po rijekama;¹⁷ jedan pak po legendarnom prvom vođi.¹⁸

Opis puta od Soluna preko Beograda do istoka Crnog mora u 42. poglavlju priopćuje jedino da ime hazarskoga grada Sarkela znači ‘bijela kuća’.¹⁹

Za poglavlja 43–46, koja govore o istočnim carigradskim susjedima, može se također reći da "opravdano" ne etimologiziraju, budući da im je prvenstveni interes diplomatska *akcija* među tamošnjim velikašima radi pripajanja njihovih posjeda carstvu. Samo usput kazano je da nadimak jednog od njih, koji glasi

¹⁴ Jenkins (1967: 27/69–70): Ἰστέον, ὅτι μαστρομίλης ἐρμηνεύεται τῇ Ῥωμαίων διαλέκτῳ ‘κατεπάνω τοῦ στρατοῦ’. Treba znati, da mastromiles na narječju Romeja znači ‘kapetan vojske’.

¹⁵ Jenkins (1967:37/68–71): Ἰστέον, ὅτι καὶ Κάγγαρ ὀνομάζονται οἱ Πατζινακίται, ἀλλ’ οὐχὶ πάντες, πλὴν ὁ τῶν τριῶν θεμάτων λαός, τοῦ Ἰαβδιηρτί καὶ τοῦ Κουαρτζιτζοῦρ καὶ τοῦ Χαβουξιγγυλά, ὡς ἀνδρειότεροι καὶ εὐγενέστεροι τῶν λοιπῶν· τοῦτο γὰρ δηλοῖ ἢ τοῦ Κάγγαρ προσηγορία. "Treba znati, da se Pacinakiti nazivaju i Kangar, ali ne svi, nego ljudstvo triju pokrajina, Iabdierti, Kuarcicir i Havuksingila, kao hrabriji i plemenitiji od ostalih; to naime označuje naziv Kangar." Slično i u 38/20–21.

¹⁶ Jenkins (1967: 37/60–61): κάστρον πρῶτον τὸ ὀνομασθὲν παρὰ τῶν Πατζινακίτων Ἄσπρον διὰ τὸ τοὺς λίθους αὐτοῦ φαίνεσθαι καταλεύκουσ "prvi kastrum nazvan od Pacinakita Bijelim zato što mu kamenje izgleda bjelkasto".

¹⁷ Jenkins (1967: 38/66–67): Ὅτι ὁ τῶν Πατζινακίτων τόπος, ἐν ᾧ τῷ τότε καιρῷ κατῴκησαν οἱ Τοῦρκοι, καλεῖται κατὰ τὴν ἐπωνυμίαν τῶν ἐκεῖσε ὄντων ποταμῶν. "Da se područje Pacinakita na kojem se u tom trenutku nastaniše Turci zove po imenima tamošnjih rijeka." a u sljedećoj se rečenici navode imena pet rijeka. 40/21–22: κατεσκήνωσαν εἰς τὴν γῆν, εἰς ἣν καὶ σήμερον κατοικοῦσιν, τὴν ἐπονομαζομένην κατὰ τὴν ἀνωτέρω, ὡς εἴρηται, τῶν ποταμῶν ἐπωνυμίαν. "Naseliše se (sc. Turci) u zemlji, u kojoj i danas stanuju, nazivanoj, kako je gore rečeno, po imenima rijeka." 40/23–4: Ὁ δὲ τόπος, ἐν ᾧ πρότερον οἱ Τοῦρκοι ὑπῆρχον, ὀνομάζεται κατὰ τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ἐκεῖσε διερχομένου ποταμοῦ Ἐτέλ καὶ Κουζοῦ "A područje, u kojem su se Turci prije nalazili, naziva se po imenu rijeke Etel i Kuzu koja onuda protječe." 40/36–38: τὰ δὲ ἀνώτερα τούτων, ἐν ᾧ ἔστιν ἡ πᾶσα τῆς Τουρκίας κατασκήνωσις, ἀρτίως ἐπονομάζουσιν κατὰ τὰς {τοῦ} τῶν ἐκεῖσε ῥεόντων ποταμῶν ἐπωνυμίας. "a ono iznad toga, gdje je čitavo stanište Turkiye, odskora nazivaju po imenima rijeka koje ondje teku." U sljedećoj se rečenici opet navode imena drugih pet rijeka.

¹⁸ Jenkins (1967: 38/3–5): Ὅτι τὸ τῶν Τοῦρκων ἔθνος πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοίκησιν ἔσχεν εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον Λεβεδία ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου βοεβόδου αὐτῶν ἐπωνυμίας "Da je turski narod u davniini bio stekao stanište blizu Hazarije u području nazivanu Lebedija po imenu njihova prvog vojvode."

¹⁹ Jenkins (1967: 42/23–24): Ἐρμηνεύεται δὲ παρὰ αὐτοῖς τὸ Σάρκελ ἄσπρον ὀσπίτιον. "Kod njih pak Sarkel znači ‘bijela kuća’."

Mampalis, znači 'posve svet'.²⁰

Ostatak djela, poglavlja 49–53, posvećen je nekim administrativnim promjenama unutar carstva. Mjesta se našlo za dva tri tumačenja imena. O stanovnicima peloponeskoga grada Maine veli pisac da ih mjesno pučanstvo zove *Heleni*, zato što su u drevna vremena bili idolopoklonici poput starih Helena.²¹ U 53. poglavlju, najdužem u spisu, izlazi na vidjelo legendarna povijest grada Hersona; zbog urote neprijateljskoga grada koja se kovala u kući hersonske junakinje to je mjesto prozvano *Lamahova izvidnica*.²² I na samom kraju knjige obznanjuje se da ime kavkaskog sela *Sapaxi*, važnog zbog izvora nafte, znači 'prašina'.²³

Ukupno, dakle, tridesetak tumačenja imena i naziva.

Evo odmah i dalmatinskih etimologija:

1. (gl. 29) ROMANI. Ὅτι Διοκλητιανὸς ὁ βασιλεὺς πάνυ τῆς χώρας Δελματίας ἠράσθη, διὸ καὶ ἀπὸ τῆς Ῥώμης λαὸν ἀγαγὼν μετὰ τὰς φαιμιλίας αὐτῶν, ἐν τῇ αὐτῇ τῆς Δελματίας χώρᾳ τούτους κατεσκήνωσεν, οἱ καὶ Ῥωμαῖοι προσηγορεύθησαν διὰ τὸ ἀπὸ Ῥώμης μετοικισθῆναι, καὶ ταύτην μέχρι τῆς σήμερον τὴν ἐπωνυμίαν ἐναποφέρονται.²⁴

»Da car Dioklecijan posve zavlje zemlju Delmatiju i zato dovevši ljudstvo s njihovim familijama iz Rima naseli njih u istoj zemlji Delmatiji, koji se prozvaše Romani zbog premještanja iz Rima i to ime do danas nose.«

2. DUKLIJANI. Ἀλλὰ καὶ τὸ κάστρον Διόκλεια, τὸ νῦν παρὰ τῶν Διοκλητιανῶν κατεχόμενον, ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Διοκλητιανὸς ἀκοδόμησεν, ὅθεν καὶ τὴν ἐπωνυμίαν Ἰδιοκλητιανοὶ καλεῖσθαι ἐναπειλήφασιν.²⁵

»Ali isti car Dioklecijan sagradi i kastrum Diokliju, sada držanu od Diokletijanâ, odakle se oni u toj zemlji i uzeše nazivati imenom 'Diokletijani'.«

3. KLIS. καὶ πρὸς τὴν κλεισοῦραν ἀπῆρχοντο, τὴν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ κάστρου ὑπάρχουσαν μίλια τέσσαρα, ἣτις καὶ μέχρι τοῦ νῦν καλεῖται Κλεῖσα διὰ τὸ συγκλείειν τοὺς διερχομένους ἐκεῖθεν.²⁶

²⁰ Jenkins (1967: 46/3–4): ὁ Δαυίδ ὁ Μάμπαλις, ὁ ἐρμηνεύεται 'πανάγιος'. "David Mampalis, što znači 'posve svet'."

²¹ Jenkins (1967: 50/73–75): οἱ καὶ μέχρι τοῦ νῦν παρὰ τῶν ἐντοπίων Ἑλληνας προσηγορεύονται διὰ τὸ ἐν τοῖς προπαλαιοῖς χρόνοις εἰδωλολάτραι εἶναι καὶ προσκυνητὰς τῶν εἰδώλων κατὰ τοὺς παλαιοὺς Ἑλληνας. "koji se i do danas od mjesnih stanovnika nazivaju Heleni zato što su u prastara vremena po starim Helenima bili poklonici idola."

²² Jenkins (1967: 53/450–451): διὸ καὶ ἐκλήθη ὁ τόπος Λαμάχου Σκοπή ἕως τῆς σήμερον "stoga je to mjesto nazvano "Lamahova izvidnica" sve do danas.

²³ Jenkins 1967: 53/499–501: Ἰστέον, ὅτι ἐν Ζιχία ἐν τῷ τόπῳ τῷ καλουμένῳ Πάπαγι, ἐν ᾧ καὶ πλησίον ἔστι χωρίον ἐπονομαζόμενον Σαπαξί, ὁ ἐρμηνεύεται 'κονιορτός'... "Treba znati, da u Zihiji u mjestu zvanu Papagi, gdje je u blizini selo zvano Sapaksi, što znači 'prašina'..."

²⁴ Jenkins 1967: 29/3–7.

²⁵ Jenkins 1967: 29/11–14.

²⁶ Jenkins 1967: 29/30–32.

»i odlažahu prema klisuri udaljenoj četiri milje od toga kastruma, koja se i do danas zove Klisa zato što zatvara one koji dolaze odanle.«

4. POGANI. Οἱ δὲ Παγανοί, οἱ καὶ τῆ Ῥωμαίων διαλέκτῳ Ἀρεντανοὶ καλοῦμενοι, εἰς δυσβάτους τόπους καὶ κρημνώδεις κατελείφθησαν ἀβάπτιστοι. Καὶ γὰρ Παγανοὶ κατὰ τὴν τῶν Σκλάβων γλῶσσαν ἀβάπτιστοι ἐρμηνεύεται.²⁷

»A Pagani, na rimskom narječju zvani i Arentani, bili su na nedostupnim i strmim mjestima ostavljeni nekršteni. Naime Pagani na slavenskom jeziku i znači 'nekršteni'.«

5. DUBROVČANI. Ὅτι τὸ κάστρον τοῦ Ῥαουσίου οὐ καλεῖται Ῥαούσι τῆ Ῥωμαίων διαλέκτῳ, ἀλλ' ἐπεὶ ἐπάνω τῶν κρημῶν ἴσταται, λέγεται Ῥωμαῖσι ὁ κρημνὸς λαῦ' ἐκλήθησαν δὲ ἐκ τούτου Λαυσαῖοι, ἤγουν οἱ καθεζόμενοι εἰς τὸν κρημνόν'. Ἡ δὲ κοινὴ συνήθεια, ἢ πολλάκις μεταφθεύουσα τὰ ὀνόματα τῆ ἐναλλαγῆ τῶν γραμμάτων, μεταβαλοῦσα τὴν κλήσιν Ῥαουσαίους τούτους ἐκάλεσεν.²⁸

»Da se kastrum Rausi na rimskom narječju ne zove Rausi, nego jer stoji iznad strmine, kaže se rimski 'strmina lau': prozvaše se po tome Lauseji, tj. 'oni koji sjede na strmini'. Opći pak običaj, koji često kvari imena zamjenom slova, preokrenuvši naziv nazva ih Rausejima.«

6. SPLIT. Ὅτι τοῦ Ἀσπαλάθου κάστρον, ὅπερ παλάτιον μικρόν ἐρμηνεύεται, ὁ βασιλεὺς Διοκλητιανὸς τοῦτο ἔκτισεν.²⁹

»Da grad Aspalat, što upravo znači 'mala palača', sazda car Dioklecijan.«

7. TROGIR. Τετραγγούριν δὲ καλεῖται διὰ τὸ εἶναι αὐτὸ μικρὸν δίκην ἀγγοῦριου.³⁰

»A zove se Tetrangurin zato što je malen poput krastavca.«

8. KOTOR. Ὅτι τὸ κάστρον τῶν Δεκατέρων ἐρμηνεύεται τῆ Ῥωμαίων διαλέκτῳ ἔστενωμένον καὶ πεπληγμένον,³¹ διότι εἰσέρχεται ἡ θάλασσα ὡσπερ γλῶσσα ἐστενωμένη μέχρι τῶν ιε' <ῆ> καὶ κ' μυλίων, καὶ εἰς τὸ τῆς θαλάσσης συμπλήρωμά ἐστιν τὸ κάστρον.³²

»Da kastrum Dekatera znači na rimskom narječju 'stiješnjeno i zbijeno', jer more stiješnjeno kao jezik ulazi do 15 <ili> i 20 milja, a na svršetku mora je kastrum.«

²⁷ Jenkins 1967: 29/79–83.

²⁸ Jenkins 1967: 29/217–222. O sintaktičkoj nespretnosti u prvom dijelu v. Lončar 2002: 233–235.

²⁹ Jenkins 1967: 29/237–238.

³⁰ Jenkins 1967: 29/260–261.

³¹ U Jenkins 1967: 137 stoji πεπληγμένον, 'zagušeno'; to je Moravcsikova emendacija; meni se čini suvislijim izvorni oblik πεπληγμένον 'zbijeno', (ili 'usječeno', kako prevodi Skok 1927: 73); usp. Jenkins 1967: 137, krit. ap. uz red. 264; Lončar 2002: 263–266, i dolje: 164, bilj. 82.

³² Jenkins 1967: 29/263–266.

9. ZADAR. Ὅτι τὸ κάστρον τῶν Διαδώρων καλεῖται τῇ Ῥωμαίων διαλέκτῳ ἴαμ ἔρα,³³ ὅπερ ἐρμηνεύεται ἄπαρτι ἦτον· δηλονότι ὅτε ἡ Ῥώμη ἐκτίσθη, προεκτισμένον ἦν τὸ τοιοῦτον κάστρον· ἔστιν δὲ τὸ κάστρον μέγα. Ἡ δὲ κοινὴ συνήθεια καλεῖ αὐτὸ Διάδωρα.³⁴

»Da se kastrum Diadora zove na rimskom narječju 'iam era', što znači 'otada bijaše'; naime kad bi sazdan Rim, već prije bijaše sazdan taj kastrum; taj je kastrum velik. Opći pak običaj zove ga Diadora.«

10. (gl. 30) BIJELI HRVATI. Οἱ δὲ λοιποὶ Χρωβάτοι ἔμειναν πρὸς Φραγγίαν, καὶ λέγονται ἀρτίως Βελοχρωβάτοι, ἤγουν ἄσπροι Χρωβάτοι³⁵

»A ostali Hrovati ostanu prema Frangiji i zovu se sada Belohrovati, tj. bijeli Hrovati.«

11. (gl. 31) HRVATI. Τὸ δὲ Χρωβάτοι τῇ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ ἐρμηνεύεται ὅτι πολλὴν χώραν κατέχοντες³⁶

»Hrvati pak na narječju Sklavenâ znači naime 'oni koji imaju mnogo zemlje'.«

12. ROMANI. τοὺς Ῥωμάνους ἐναπεδίωξαν, οὓς ὁ βασιλεὺς Διοκλητιανὸς ἀπὸ Ῥώμης ἀγαγὼν ἐκεῖσε κατεσκίησεν, διὸ καὶ Ῥωμᾶνοι ἐκλήθησαν διὰ τὸ ἀπὸ Ῥώμης μετοίκους αὐτοὺς γενέσθαι ἐν ταῖς τοιαύταις χώραις, ἤγουν τῆς νῦν καλουμένης Χρωβατίας καὶ Σερβλίας.³⁷

»prognaše odanle Romane, koje car Dioklecijan doveđe iz Rima i naseli onamo, zašto su i bili nazvani Romani, zato što postadoše preseljenici iz Rima u tim zemljama, naime sada zvanoj Hrovatiji i Serbliji.«

13–16. (gl. 32) SRBICA, SRBI, SERVULA, CERVULIJANI. Δύο δὲ ἀδελφῶν τὴν ἀρχὴν τῆς Σεβλίας ἐκ τοῦ πατρὸς διαδεξαμένων, ὁ εἷς αὐτῶν τὸ τοῦ λαοῦ ἀναλαβόμενος ἡμισυ, εἰς Ἡράκλειον, τὸν βασιλέα Ῥωμαίων, προσέφυγεν, ὃν καὶ προσδεξάμενος ὁ αὐτὸς Ἡράκλειος βασιλεὺς, παρέσχεν τόπον εἰς κατασκίησιν ἐν τῷ θέματι Θεσσαλονίκης τὰ Σέρβλια, ἃ ἔκτοτε τὴν τοιαύτην προσηγορίαν ἀπέειληφεν. Σέρβλοι δὲ τῇ τῶν Ῥωμαίων διαλέκτῳ δούλοι³⁸ προσαγορεύονται, ὅθεν καὶ σέρβουλα ἢ κοινὴ συνήθεια τὰ δουλικά φησιν ὑποδήματα, καὶ τζερβουλιανούς τούς τὰ εὐτελεῖ καὶ πενιχρὰ ὑποδήματα φοροῦντας. Ταύτην δὲ τὴν ἐπωνυμίαν ἔσχον οἱ Σέρβλοι διὰ τὸ δοῦλοι

³³ Lekcija vatikanskog rukopisa, usp. Jenkins 1967:137, krit. ap. za red. 273; u pariškom stoji ἡαμερά "hēamerá", što se opet na novogrčkom čita "iamerá".

³⁴ Jenkins 1967: 29/272–275.

³⁵ Jenkins 1967: 30/71–73.

³⁶ Jenkins 1967: 31/6–8.

³⁷ Jenkins 1967: 31/11–15.

³⁸ Navodnici bi umjesto uz riječ δούλοι trebali stajati uz Σέρβλοι, jer se tumači riječ Σέρβλοι, jednako kao σέρβουλα i τζερβουλιανούς; usp. i Jenkinsov prijevod (Jenkins 1967: 153): "'Serbs' in the tongue of the Romans is the word for 'slaves'."

γενέσθαι τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων.³⁹

»Nakon što su dva brata primila od oca vlast nad Serblijom, jedan od njih uzevši pola ljudstva pribjegne romejskom caru Herakliju, kojega primivši isti car Heraklije kao mjesto za naseljenje dade mu Serbliju u Solunskoj pokrajini, koja otada dobi taj naziv. A Serblima se romejskim narječjem nazivaju robovi, odakle se i 'servula' po općem običaju kaže za ropsku obuću, i 'cervuliani' za one koji jeftinu i siromašku obuću nose. Takvo ime stekoše Serbli zato što su postali robovi romejskog cara.«

17–18. (gl. 33) ZAHUMLJANI, BUNA. Ζαχλοῦμοι δὲ ὠνομάσθησαν ἀπὸ ὄρους οὕτω καλουμένου Χλοῦμου, καὶ ἄλλως δὲ παρὰ τῆ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ ἐρμηνεύεται τὸ Ζαχλοῦμοι ἡγουν 'ὀπίσω τοῦ βουνοῦ', ἐπειδὴ ἐν τῷ τοιοῦτῳ χωρίῳ βουνός ἐστιν μέγας, ἔχων ἄνωθεν αὐτοῦ δύο κάστρα, τὸ Βόνα καὶ τὸ Χλοῦμ, ὀπισθεν δὲ τοῦ τοιοῦτου βουνοῦ διέρχεται ποταμὸς καλούμενος Βόνα, ὃ ἐρμηνεύεται 'καλόν'.⁴⁰

»Zahlumi pak nazvani su po gori takozvanoj Hlum, i inače na narječju Sklava znači 'Zahlumi' naime 'oni iza brda', budući da je u toj zemljici veliko brdo, s dvama kastrumima na njemu, Bona i Hlum, a iza tog brda protječe rijeka zvana Bona, što znači 'dobro'.

19. (gl. 34) TREBINJE. Τερβουνία δὲ τῆ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ ἐρμηνεύεται 'ἰσχυρὸς τόπος' ἢ γὰρ τοιαύτη χώρα ὀχυρώματα ἔχει πολλά.⁴¹

»Terbunia pak na narječju Sklava znači 'čvrsto mjesto'; ta naime zemlja ima mnogo utvrda.«

20. ΚΟΝΑΥΛΕ. Τὸ δὲ Καναλὴ ἐρμηνεύεται τῆ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ 'ἀμαξία', ἐπειδὴ διὰ τὸ εἶναι τὸν τόπον ἐπίπεδον πάσας αὐτῶν τὰς δουλείας διὰ ἀμαξῶν ἐκτελοῦσιν.⁴²

»Kanale pak znači na slavenskom narječju 'kola', budući da, zato što je to mjesto ravno, sve svoje poslove vrše kolima.

21. (gl. 35) DUKLJA. Διόκλεια δὲ ὠνομάζεται ἀπὸ τοῦ ἐν τῆ τοιαύτη χώρα κάστρου, οὗπερ ἔκτισεν ὁ βασιλεὺς Διοκλητιανός, νυνὶ δὲ ἐστιν ἐρημὸς κάστρον μέχρι τοῦ νῦν ὠνομαζόμενον Διόκλεια.⁴³

»Dioklija pak ima ime po kastrumu u toj zemlji, koji osnova car Dioklecijan, a sad je pust kastrum do sada s imenom Dioklija.«

22–23. (gl. 36) POGANI, NERETVANI. Παγανοὶ δὲ καλοῦνται διὰ τὸ μὴ καταδέξασθαι αὐτοὺς τῷ τότε καιρῷ βαπτισθῆναι, ὅτε καὶ πάντες οἱ Σέρβλοι

³⁹ Jenkins 1967: 32/7–16.

⁴⁰ Jenkins 1967: 33/10–15.

⁴¹ Jenkins 1967: 34/12–14.

⁴² Jenkins 1967: 34/16–18.

⁴³ Jenkins 1967: 35/10–11.

ἐβαπτίσθησαν. Καὶ γὰρ Παγανοὶ τῆ τῶν Σκλάβων διαλέκτῳ ἁβάπτιστοι ἔρμηνεύονται, τῆ τῶν Ῥωμαίων δὲ διαλέκτῳ ἡ χώρα αὐτῶν Ἄρεντα καλεῖται, ἐξ οὗ κακείνοι παρὰ τῶν αὐτῶν Ῥωμαίων Ἄρεντανοὶ καλοῦνται.⁴⁴

»Pagani se pak zovu zato što nisu prihvatili u ondašnjem trenutku krstiti se kad se krstiše i svi Serbli. Pagani naime na narječju Sklava i znači 'nekršteni', a na narječju Romeja zemlja im se zove 'Arenta', zbog čega su oni od istih Romeja i zvani 'Arentani'.«

Ukupno 23 etimologije, od čega se 3 (Romani, Dukljani, Pogani) pojavljuju dvaput.

Začudo, dakle, ostatak djela bitno je siromašniji, jer u dalmatinskim poglavljima, kojima od 141 stranice ukupnog teksta pripadaju samo 22 stranice, dakle manje od šestine, nalazi se gotovo *polovica* od pedesetak tumačenja imena u spisu.

VRSTE

Nije teško uočiti da su to mahom ojkonimi i etnonimi. No pri boljem promatranju zapaziti će se važna strukturalna činjenica: podudarnost tih etimologija i "glavnih likova" u dalmatinskom dijelu spisa. Naime, poglavlja 29 i 31–36 sadrže opise pet romanskih gradova na obali i sedam slavenskih zemalja u njihovu zaleđu. *Svima* njima dana su i značenja imena. (Da bi shema bila potpuna, nedostaje jedino tumačenje općeg imena Slaveni, kao para nazivu Romani.) Izostavljam pritom poglavlje 30; ono je po mišljenju većine stručnjaka od drugog pisca i naknadno je ušlo u spis.⁴⁵ S tim je u skladu i to što se u njemu tumači samo pola jednog imena; naime pridjev 'bijeli' iz naziva Βελοχρωβάτοι preveden je na grčki.⁴⁶

Izvan sustavnih etimologija romanskih i slavenskih zajednica nalaze se samo dvije, gorski prolaz Klis i hidronim Bona, pa nije čudno što su i druge vrste. Premda su uz srpsko nacionalno ime spomenute još tri etimologije, ona toponima *Serblia*, zatim naziva obuče *serbula* i sloja ljudi *cerbuliani*, one su unutar sustava baš zato što su samo potkrepa glavne etimologije ili izvod iz nje.

Tako sustavno to nije učinjeno ni u jednom drugom dijelu spisa, premda se izvješćuje o brojnim drugim narodima i gradovima. Po sistematičnosti usporedivo je jedino 9. poglavlje, s time što je posrijedi druga vrsta etimologija; u pita-

⁴⁴ Jenkins 1967: 36/9–13.

⁴⁵ Usp. raspravu i literaturu u Lončar 2002: 105–113.

⁴⁶ Puni tekst v. gore: 155.

nju su hidronimi ili preciznije "fragmonimi", a vidjet ćemo i neke bitne stilske razlike.⁴⁷

Zbog takva činjeničnog stanja opravdano je zaključiti da su dalmatinske etimologije specifičnost u čitavom *De administrando imperio*; to se opet, uz neke druge razloge, može uzimati kao potpora ideji o posebnom piscu sedam poglavlja o istočnoj strani Jadrana.⁴⁸ Na etimološkom skupu zaključak o posebnom autoru jednog odsjeka knjige nije toliko zanimljiv, ali proučavateljima strukture djela mogla bi to biti vrijedna obavijest.

MJESTO

Sve su glavne dalmatinske etimologije "na svom mjestu". Kako 29. poglavlje pripovijeda o Romanima u Dalmaciji, to je sasvim razumljivo što se tu nalazi tumačenje etničkog imena Romani i imena njihovih gradova. Etimologije imenâ slavenskih etnija nalaze se u njima pripadajućim poglavljima, hrvatska u 31. poglavlju posvećenom Hrvatima, srpska u 32. posvećenom Srbima, i tako dalje.

Izuzetno je jedino to što se romanska etimologija, osim u 29. glavi, pojavljuje i u 31, hrvatskoj, a dukljanska i neretvanska, osim u svojim poglavljima, 35. odn. 36, i u 29. Vrijedi malo razmisliti nad tim ponavljanjima.

Dukljanska se nalazi već na početku prvog odlomka 29. glave. Tih se početnih nekoliko rečenica može nazvati *gesta Diocletiani*, a za čitav je odlomak inače s dosta sigurnosti moguće tvrditi da potječe iz Splita i da je sačuvan u najizvornijem stanju od sveg dalmatinskog izvješća.⁴⁹ Bit će stoga valjano drugim riječima reći kako povezivanje cara Dioklecijana i grada Dokleje dolazi iz romanske sredine te da je tako preneseno na slavensku zajednicu.⁵⁰

Romanska je etimologija također dio Dioklecijanovih gesta, pa je njezina pojava i u hrvatskoj priči dokaz da je pisac konstruirao slavenske povijesti, a ne samo pribilježio vijesti koje je čuo od njih, što je zanimljiva spoznaja u teškom pitanju vjerodostojnosti podataka o Hrvatima.⁵¹

Neretvanska etimologija i u 29. i u 36. poglavlju pojavljuje se u kontekstu njihova krštenja, samo što je ono prvi put pripisano caru Baziliju I. iz druge polovice 9. st., a drugi put caru Herakliju iz prve polovice 7. st. Time smo okrnuli zamršeno i ne do kraja riješeno pitanje kristijanizacije, u koje se ovdje, razum-

⁴⁷ V. dolje: 166–168.

⁴⁸ Opširnije Lončar 2002: 98–105.

⁴⁹ Opširnije Lončar 2002: 118–166 passim i 319–329.

⁵⁰ Ta su dva imena povezana već u 4. st.; v. Lončar 1994: 91, i dolje: 165 i bilj. 87.

⁵¹ Opširnije Lončar 2002: 98–100 i 448–453.

ljivo, nećemo upuštati. Spomenut ću samo da je u 29. poglavlju naveden detalj kojeg nema u 36. To je vrletnost neretvanske zemlje kao razlog njihova kasnijeg pokrštavanja. Logično je stoga zaključiti da tekst o Neretvanima u 29. poglavlju nije nastao po ugledu na onaj u 36. Međutim, ne vrijedi ni obrnuto, jer je poznato da je taj odlomak 29. poglavlja mlađi od ostatka dalmatinskog teksta,⁵² izuzevši, naravno, poseban slučaj 30. glave. Preostaje zaključiti da su oba mjesta oblikovana različitim korištenjem izvornog podatka.⁵³

OBLIK

Najjednostavnije su, bez ikakva obrazloženja, splitska, hrvatska i etimologija rijeke Bune. *Aspalathos* znači ‘mala palača’, *Hrovati* znači ‘oni koji imaju mnogo zemlje’, a *Bona* ‘dobro’. Splitu obrazlaganje možda i nije potrebno, jer i u grčkom postoji riječ *palation*, iako njome pisac nikad ne zove Dioklecijanovu palaču, nego se ona uvijek odnosi na pojedinačnu zgradu.⁵⁴ Etimologija imena *Hrovati* svojim neobrazlaganjem poziva na samorazumljivost, koju također olakšava kontekst, ali ne tako izravno kao kod Splita; oni su naime, kazuje se u nastavku, doista osvojili zemlju, ne spominje se doduše koliko, no imaju neshvatljivo veliku vojsku, i najbrojnije kastrume od svih slavenskih zemalja. A i njihova pradomovina zove se *Velika Hrvatska*,⁵⁵ premda ‘velika’ tu zacijelo vrijedi kao ‘stara’.⁵⁶

Za tu hrvatsku etimologiju postoji inače u historiografiji dalekosežan prijedlog, da se shvati kao potvrda njihova višeg statusa u odnosu prema Slavenima, koji bi bio posljedica hrvatske etnogeneze iz avarskog ratničkog sloja.⁵⁷

Bona pak prevedena je kao apstraktni pojam *καλόν* ‘dobro’, pa ne znamo vidi li izvjestitelj u njoj stvarni latinski naziv rijeke, kao naša Dobra ili Mirna (iako su u latinskom rijeke muškog roda), ili samo prepoznaje etimon.

S *jednostavnim* obrazloženjem su *Arentani*, koji se zovu po rijeci *Arenti*, zatim Klis, nazvan tako zato što zatvara one koji dolaze s one strane, pa Trogir jer je malen kao krastavac. Jednostavnosti kliške i trogirske etimologije doprinijelo je to što su njihova imena razumljiva na grčkom. *Κλεισα* se gotovo potpuno poklapa s *κλείς* ‘ključ’ te je i protumačena glagolom istog korijena, *συγ-κλείειν* ‘zaključavati’. *Τετρ-αγγούριν* je zapravo naziv za vrstu krastavca,

⁵² Bury 1908: 97–98; Jenkins 1962: 4.

⁵³ Nešto opširnije Lončar 2002: 190–191.

⁵⁴ Opširnije Lončar 2002: 121–124.

⁵⁵ Jenkins 1967: 31/84. Na tu vezu sa starim prebivalištem pomišlja Skok 1927: 67.

⁵⁶ Usp. Lončar 2002: 432–438.

⁵⁷ Budak 1990: 129–136.

a u obrazloženju imena navodi se osnovna imenica ἀγγούρι(ο)ν 'krastavac'. Trogirski epitet 'malen' prije će upućivati na svijest njegovih žitelja da doista nemaju velik grad, u usporedbi npr. s obližnjim Splitom ili drugim većim gradovima, nego što bi to bio puki verbalistički zaključak na temelju značenja riječi koja se krije u imenu grada.

Etimologije s povijesnim obrazloženjem nešto su *opširnije* upravo zbog takve svoje naravi. Romanskoj prethodi povijesni uvod: Dioklecijan je jako zavolio Dalmaciju, i zato je u njoj naselio puk iz Rima; onda slijedi tumačenje imena: Romani se tako nazivaju jer su preselili iz Rima. Kao plod Dioklecijanovih emocija prema našoj strani Jadrana nastao je i grad Dioklija, a to je bila prilika kazati da je on sad u posjedu Dukljana, i da su po tom gradu dobili ime. (Zacijelo se podrazumijeva i da je grad nazvan po caru; u tom slučaju imali bismo još jednu, prikrivenu etimologiju.)⁵⁸ U 36. poglavlju na prvom je mjestu obrazloženje: zemlja Dioklija zove se po kastrumu u njoj; na drugom je mjestu povijesni podatak o gradu: osnovao ga je Dioklecijan; na trećem sadašnje stanje: pust je; i na posljednjem potvrda: do danas se taj pusti kastrum zove Dioklija.

Nekim je nazivima bio potreban *prijevod i obrazloženje*: *Dekatera* znači 'stiješnjeno i zbijeno', jer more ulazi stiješnjeno kao jezik 15 i 20 milja, *Terbunia* znači 'čvrsto mjesto', jer ima mnogo utvrda, *Kanale* 'kola', jer je zemlja ravna pa poslove obavljaju na kolima, a *Pagani* znači 'nekršteni', jer se nisu krstili kad i svi Srbi (gl. 36), odn. jer su na neprohodnu kršu ostali nekršteni, nakon što su se ostali Slaveni pokrstili (gl 29).

Na kraju su ostale *najzamršenije* etimologije. Dubrovačka najprije ispravlja: grad se ne zove *Rausi*, nego su njegovi stanovnici zapravo *Lauseji*; zatim obrazlaže: to ime dobili su zbog hridina na kojima žive; pa etimon: hrid se romejski zove *lau*; najzad razlog promjene *l* u *r*: krivac je "opći običaj" koji često kvari imena.

Zadarska nas također na početku upoznaje s pravim imenom: *iam era*, pa s prijevodom: 'već bijaše', onda slijedi obrazloženje: osnovan je prije Rima; konačno, ime po "općem običaju": *Diadora*.

Za srpsku bi se etimologiju moglo reći da je grozdolika: nakon etnogenetskog uvoda dolazi prvo grad koji je nazvan po njima: *ta Serblia*; onda značenje imena *Serbli* na romejskom: 'robovi'; zatim dvije potvrde toga značenja: robovska obuća zove se *serbula*, a sloj koji nosi jeftinu siromašku obuću – *tzerbuliani*; najzad obrazloženje: Srbi su dobili to ime jer su postali robovi rimskog cara.

⁵⁸ Taj korak prema izravnu povezivanju careva i gradskog imena učinio je Toma Arhidakon; v. dolje: 165, bilj. 89.

Tumačenje imena *Zahlumi* na prvom mjestu ima razlog: nazvani su po gori *Hlumu*, pa prijevod: 'oni iza brijega', onda tumačenje: ondje je veliki brijeg, na kojem su dva kastruma, Bona i Hlum, a iza brijega je rijeka Bona. Eksplikaciju je otežala činjenica što je Hlum istovremeno toponim i apelativ, a to pisac nije dao jasno do znanja. On najprije spominje *goru* Hlum, a poslije veli da postoji u toj zemlji veliki *brijeg*, ali ga ne zove Hlum; čak su i apelativi različiti, prvi put *ōpoç* 'gora', a drugi *βουβός* 'brijeg'. Da sve bude još gore, i jedan se od dva grada na 'velikom brijegu' zove Hlum; uz to je drugi grad, Bona, istoimen s rijekom. Zacijelo potpunu zabunu unio je malo kasniji podatak da se obitelj Mihaela Viševića s rijeke Visle preselila na *rijeku* Zahlumu.⁵⁹

PODRIJETLO

Premda je strast za etimologiziranjem često pripisivana Porfirogenetu,⁶⁰ čini mi se da u većini slučajeva nije tako, nego da etimologije potječu iz Dalmacije; prema sadržaju samih izvornih objašnjenja lakše ih je vidjeti kao proizvod onih zajednica o kojima govore, ili njihovih susjeda.

U tu kategoriju uvrstio sam na prvom mjestu zadarsku etimologiju, koja je posegnula za nemogućim, ali *poželjnim* značenjem gradskog imena, kao i onu prikrivenu dukljansku, koja se, premda ne izričito, diči Dioklecijanovim kumstvom.⁶¹ U pitanju Romana lokalnog je podrijetla svakako način na koji je, nepovijesno, opisan njihov dolazak iz Rima, potaknut Dioklecijanovim osjećajima prema Dalmaciji. I Hrvati bi pripadali tu po načelu poželjnosti, ali i *po jeziku* na kojem njihovo ime dobiva smisao, koji je u njihovu slučaju slavenski.⁶² Trebinje se također, zacijelo, po obama načelima treba naći u istoj skupini, jer ono na *slavenskom* znači 'čvrsto mjesto'. Možda i Konavle, na slavenskom 'kola'.

Po obrnutim kriterijima, dakle po nepoželjnosti značenja i to na stranom jeziku, srpska etimologija ne bi bila njihova vlastita; ne znam tko bi sebi nadjenao ime 'rob' ili 'sluga' bez obzira na stvarni položaj. Premda se čini potpuno logičnim da je rodno mjesto takva tumačenja u bizantskom mentalnom sklopu, možda ne treba isključiti ni dalmatinske Romane, barem kao posrednike.⁶³ Sadržaj bi im ideološki i civilizacijski, vjerujem, odgovarao, a nisam siguran ni da je grčki pisac znao latinski.⁶⁴

⁵⁹ Jenkins 1967: 33/16–19.

⁶⁰ Primjeri u Lončar 2002: 271 i bilj. 722.

⁶¹ Lončar 1994: 91; 2002: 125–126.

⁶² Skok (1927: 66): "cara zaveo prvi slog" i "sufiks -atos, koji u latinskom zbilja označuje onoga koji je nečim snabdjeven".

⁶³ Grégoire (1944–1945: 91 i d.): ime bi bilo dodijeljeno jednom dijelu Hrvata, od susjeda ili gospodara, vjerojatno Avara (prema Ferjančić 1959: 49, bilj. 150, koji odbacuje Grégoireovu tezu).

⁶⁴ Usp. dolje: 169 i bilj. 98.

»A Serblima se romejskim narječjem nazivaju robovi, odakle se i 'servula' po općem običaju kaže za ropsku obuću, i 'cervuliani' za one koji jeftinu i siromašku obuću nose.« Nije jasno koji je to "opći običaj" kojemu pripadaju nazivi *servula* i *cervuliani*. Je li bizantski, dalmatinski ili slavenski, srpski? Ako *Serbli* na romejskom znači 'robovi', ako je romejski jezik latinski, onda ima razloga misliti da su i ta dva naziva iz riznice latiniteta, ponajprije dalmatinskog, pogotovo stoga što *servula* po obliku potpuno odgovara izvedenici od *servus*, a *cervuliani* imaju latinski sufiks. Međutim, za to nema drugih potvrda. Možda je grčki pisac mislio na svoju jezičnu sredinu;⁶⁵ tome bi pogodovala rasprostranjenost riječi *servula* u novogrčkim dijalektima,⁶⁶ ali nema potvrde za *cervuliani*. Ni slavenski ne zadovoljava iz istog razloga. Pitanje dakle ostaje otvoreno.

Poganski je slučaj donekle sličan srpskomu: bit će prije da im je ime dalo kršćansko okruženje, nego oni sami sebi, i to ono slavensko, budući da na tom jeziku *Pagani* znači 'nekršteni'. Što se tiče njihova imena *Arentani*, tu je izriječno rečeno kako ga rabe Romani. Romanskoga podrijetla, vidjeli smo, mora također biti naziv dukljanskih Slavena i njihove zemlje po gradu Dokleji, osobito stoga što je začinjeno Dioklecijanovim imenom i ulogom. Za to govori i njegovo prvo pojavljivanje u izvornom romanskom kontekstu.⁶⁷

Aspalathos vjerojatno nije mogao izbjeći povezivanje s *palatium* otkad palača postoji u njemu. Pri tom je zanimljivo da je između Konstantina Porfirogeneta (10. st.) i Tome Arhidakona (13. st.) od 'male' palače postala 'prostrana';⁶⁸ nije li tu opet na djelu bila želja za "dobrim" značenjem?

Za Trogir je teško kazati je li im krastavac smetao, ili im se možda sviđao, ako nisu jednostavno bili indiferentni. Zato je teško određivati i autorstvo etimologije.⁶⁹

Kao na neutralno u tom smislu gledam na značenje imena Dubrovnika, Kotora i Zahumljana, ali kako su sva tri nadahnutna mjesnim zemljopisnim osobitostima, bit će im i podrijetlo domaće. Kod Dubrovnika to je potvrđeno identičnim tuma-

⁶⁵ Tako razumije Skok ER: s. v. crevlja, i to kao posuđenice od arapskog *zarbul*.

⁶⁶ Skok 1927: 194 –5 (Dodaci).

⁶⁷ V. gore: 158 i bilj. 49.

⁶⁸ Rački (1894: 32): *Et quia spatiosum erat palatium, Spalatum appellare ceperunt*. "I jer bijaše prostrana palača, počеше je nazivati Spalat."

⁶⁹ Skok (1927: 75) pomišlja na mogućnost da je pučka etimologija dovela u vezu *Tragurium* i riječ *angurion*, a pisac bi dodao samo početni slog *Te-* radi "većeg grčkog izgleda". Čini se po tomu da je Skoku bila nepoznata riječ koju navodi Sophocles (1992) u obliku *τετράγγουρον* sa značenjem *a variety of cucumber, larger than the common cucumber*, (citira već Šišić 1990: 444), kao i Δημητράκου (1964) koji osim navedenoga, označavajući ga kao srednjovjekovni i demotički i dodajući mu i demotičko značenje *πέπων ὁ ἥμερος* 'pitoma dinja', donosi i oblik *τετραγγούριον* kao srednjovjekovni sa značenjem *εἶδος μεγάλου ἀγγουρίου* 'vrsta velikog krastavca'.

čenjem sačuvanim kod Popa Dukljanina i Milecija, koji se nisu mogli služiti Porfirogenetom,⁷⁰ kod Zahumljana pak slavenskim jezikom.

Klis je poseban po tome što zvuči grčki i pisac ga kao takva razumije, međutim i latinski zapis je vrlo sličan i jednako razumljiv,⁷¹ a njegovo tumačenje (zatvara one koji *odonud* dolaze) jasno odaje promatrača iz Splita. *Bona* će po svom latinskom obliku i po potrebi da bude prevedena na grčki bez sumnje biti također dalmatinskog postanja.

Zaključak bi stoga trebao glasiti kako autor sedam dalmatinskih poglavlja nije sam etimologizirao, ali je bio zainteresiran za značenja imena i raspitivao se za njih. Najveći dio etimologija rezultat je njegova terenskog istraživanja, gotovo ankete s pitanjem: »Što znači ime vašega grada, vaše zemlje?«

ISPRAVNOST

Među komentatorima postoji suglasnost da je etimologija Zahumljana dobra; ona stvarno znači 'oni iza brda', i u korijenu je zaista riječ 'hum'. Jedino nema suglasnosti o *kajem* je apelativu ili toponimu riječ.⁷²

Ispravno je protumačeno i ime *Kleisa*.

Isto tako i *Pagani*, na slavenskom 'nekršteni'. Ipak, Porfirogenetu se upućivao prigovor kako ne zna, ili neće da zna da je to latinska riječ.⁷³ Međutim, grčki autor je u pravu, jer bez obzira na latinsko podrijetlo, riječ doista na slavenskom znači ono što on tvrdi.

U osnovi je točna etimologija imena *Arentani* po zemlji *Arenti*; nedostaje jedino slovo *N* na početku, a zbunjuje i to što ime zemlje nije povezano s *rijekom* Neretvom.⁷⁴

Na jezičnoj je razini ispravno protumačeno i ime *Romani*, ali je netočno povijesno obrazloženje.⁷⁵

⁷⁰ Slično mišljenje Skok 1927: 73, bilj. 32. Usp. Šišić 1928: 320 i 52.

⁷¹ DZ 233 (Index): Clisa, Clesa, Clixia, Clusa, Clysium. Zaključujem to po nesigurnosti u pisanju srednjeg vokala, koji mora da se izgovarao nekako između lat. *u* i grčkog *i*, što je omogućilo razumijevanje na oba jezika. Skok (1927: 76) navodi *Clusa* kao oblik stariji od *Κλεῖσα*. Taj oblik postoji u latinskom i znači isto što i klisura, v. Lončar, 2002: 152–157, osob. bilj. 420.

⁷² Skok 1927: 68, uz primjedbu kako nema sufiksa -janinъ; preuzima Ferjančić 1959: 59–60, bilj. 206; Dvornik (u Jenkins 1962: 137) prenosi mišljenje kako je riječ o staroslav. lok. mn. v' *Zachl'ml'achъ*.

⁷³ Skok 1927: 68; Suić 1981: 23. Skok, ibid. u bilj. 19 navodi elemente neretvanskog poganstva; po njemu Ferjančić 1959: 64, bilj. 234. O tragovima njihova poganstva u toponimiji Katičić 1993: 60–64.

⁷⁴ Skok 1927: 68; Ferjančić 1959: 64, bilj. 235.

⁷⁵ Skok 1927: 61–4 ("kolosalna historijska neistina"). Poslije (1934: 175) veli ipak da ima nešto istine u toj tvrdnji.

Smisao *imena* rijeke Bune također je dobro preveden, samo što je to ime u znanosti protumačeno drugačije, pa ni ta etimologija u zbilji nije ispravna.⁷⁶

Neispravna je svakako etimologija Zadra, prvo zato što se grad nikada nije zvao *Iamera*, i drugo, ona pobija sama sebe; naime naziv ‘Već bijaše’ pri osnivanju Zadra podrazumijeva poznavanje budućnosti, nastanak Rima koji bi tek imao uslijediti, a i to da će biti najveći i najslavniji, kako bi se vrijedilo s njim usporediti.

Nije točna ni etimologija Srba,⁷⁷ jer bi dobili ime tek kad su postali robovi bizantskog cara, premda se druga polovica naroda koja je ostala u pradomovini također zove *Srbi*, uz to što se njihovo ime *Serbloi* ili *Servloi* bez zadržke uzima kao latinsko *servi* (bez *l*).

Aspalathos također nema veze s *palatium*,⁷⁸ a glasovna razlika između ta dva lika nije objašnjena, ni zašto bi značio ‘mala palača’.⁷⁹

Ni Trogir se nikada nije nazivao *Tetrangurin*,⁸⁰ nego je taj oblik već rezultat etimologiziranja.

Dubrovački tumač jedini se obazro na razliku glasova između stvarnog naziva i korijena, premda ne potpuno, jer je *lau* zapisano kao jednosložno a *Raou(si)* kao dvosložno.

Jamačno je i etimologija Kotoranetočna, bez obzira je li se imala u vidu *catena*⁸¹ ili glagol *quatere* i njegove složenice.⁸²

⁷⁶ Schafarik (1847: 264, prema Ferjančić 1959: 60): od riječi *bun* što znači ‘vapno’.

⁷⁷ Skok 1927: 64; Ferjančić 1959: 48, bilj. 150.

⁷⁸ Skok 1916: 6–9 (prema Ferjančić 1959: 22, bilj. 42); Skok 1952: 23 i d. Dvornik u Jenkins 1962: 107.

⁷⁹ Skok 1927: 74–5, misli da je to zbog autorova prešutnog povezivanja sa deminutivnim nastavkome *-eolus* u Spalazulo, kako se zvao dio Splita. – Iako nema potvrde za interpretaciju, možda bi se smjelo pomišljati na *as*, najstariju rimsku novčanu jedinicu, koja je do klasičnog vremena dobila značenje male ili nikakve vrijednosti. Usp. Divković, s. v. i Lončar 2002: 252–3. Tomino bi pak tumačenje (v. gore: 162, bilj. 68) trebalo shvatiti kao ispravak jer se etimologija iz *De administrando imperio*, učinjena na temelju oblika riječi, ne slaže sa stvarnim stanjem, s veličinom zdanja.

⁸⁰ Skok 1927: 75. Mayer (1932: 110–114) ime grada izvodi od grčkog *tragos* (jarac) + *oros* (gora), što bi potvrđivalo ime obližnje planine Kozjak.

⁸¹ Skok 1927: 73; prenosi Ferjančić 1959: 23, bilj. 49.

⁸² U Lončar 2002: 265–266 predložio sam glagol *quatere* u značenju ‘udarati, biti, tjerati’ te njegove složenice *decutere* ‘otresti, oboriti’ zbog prefiksa *de-* i *percutere* ‘proboiti, prokopati’ zbog njegova značenja, kao ono što su Kotorani mogli vidjeti u imenu svoga grada; particip *πεπληγμένον* upravo je prijevod značenja gl. *quatere*; *ἐστενωμένον* mogao bi lako biti prijevod gl. *stringere* ‘napeti, stegnuti, stisnuti’, usp. tal. *stretto* ‘tjesnac’ i *στενά*, grčki naziv za tjesnace od antike do danas. Za pravu etimologiju v. Čače 1998: 25–32.

Iako znanstvena etimologija Hrvata još nije jednoglasno prihvaćena,⁸³ nitko je ne izvodi iz hrvatskog, dakle slavenskog jezika, niti se predloženo značenje može po glasovnim pravilima izvesti iz hrvatskog. Zato i ovu našu treba ubrojiti u krive.

Da *Terbunia* znači ‘čvrsto mjesto’, Skok je razumio jedino tako što je zaključio da je pučka etimologija to ime povezala s riječima ‘tvrđa’ odn. ‘tvrđinja’, te dakle opet ne može biti riječi o ispravnome srednjovjekovnom tumačenju.

Kanale stručnjaci izvode iz latinskog,⁸⁴ pa opet tumačenje iz *slavenskog* neće biti točno. Skok misli da je Porfirogenet u tako zapisanu obliku, a u novogrčkom izgovoru *Kanali*, ili možda u slav. Konavle, vidio premetnut stari lokativ *na kolih*.⁸⁵ Moguće je i jednostavnije obrazloženje. Čini se da ‘Konavle’ takvo kakvo jest pruža dovoljno razloga da se na pučki način u imenu prepoznaju elementi imenice ‘kola’. Možda čak i pridjev ‘kolan’, ‘kolni’, zbog veće glasovne bliskosti s *Kanale*, premda je u tumačenju ponuđena imenica ἀμαξία ‘kola’. Ipak, izgleda mi neobično *nepovezivanje* s riječi ‘kanal’ kojoj je *Kanale* neusporedivo bliža nego kolima. Možda ih jednostavno nije bilo (dovoljno uočljivih?) da bi ušli u etimologiju.

Koliko je točna dukljanska etimologija? Zemlja i stanovnici doista su dobili ime po antičkom gradu.⁸⁶ Ali njegovo ime izvorno glasi *Doclea*. Tu je, obrnuto nego kod Romana, istinita činjenica, a ne forma. Preinačeni oblik *Dioclea*, i veza s Dioklecijanom, nalazi se već u djelu *Epitomae de Caesaribus* nepoznatog pisca iz 4. st. U to vrijeme car još nije bio i sagradio grad, što *dakako* nije točno, nego se samo rodio u njemu,⁸⁷ što *vjerojatno* nije točno.⁸⁸ Nije točno ni ono što se neizravno sugerira, osobito formulacijom u 29. poglavlju, a što je dokraja poslije napisao Toma Arhiđakon,⁸⁹ da je naime Dioklecijan dao gradu i ime.

⁸³ V. npr. Šišić 1990: 236–238; Ferjančić 1959: 38–9, bilj. 116; Gluhak 1990; Margetić 2001: 195–198.

⁸⁴ Skok (1927: 67): od *canabula*, ‘odvodne cijevi za isušenje polja’; starije mišljenje: od *canalis*; druga mišljenja kod Ferjančić 1959: 62, bilj. 222.

⁸⁵ Skok 1927: 67.

⁸⁶ Tako Skok 1927: 62, 73, i Ferjančić 1959: 63, bilj. 230.

⁸⁷ Victor (1961: 163, 39/1): *Diocletianus Dalmata... matre pariter atque oppido nomine Dioclea*. "Dioklecijan Dalmat ... od majke i isto tako iz grada po imenu *Dioclea*. Lončar 1994: 91.

⁸⁸ Usp. RE 2420.

⁸⁹ Rački (1894: 10–11): *In terra uero Getarum, que nunc Seruia seu Rasia nuncupatur, prope stagnum quoddam ciuitatem fecit construi, quam ex suo nomine Diocliam appellauit.* »A u zemlji Getâ, koja se sad zove Servija ili Rasa, dade blizu neke bare sagraditi grad, koji *po svom imenu* nazva Dioklija.«

"JEZIK I STIL"

U tolikom broju istorodnih obavijesti prirodno je da i jezik postane formulaičan. Dvije riječi lako se zamjećuju zbog svoje učestalosti, glagol ἐρμηνεύεται 'tumači se kao' ili 'znači', i τῆ διαλέκτῳ, 'na (tom i tom) narječju' ili 'jeziku'. Prikazat ćemo statistički njihovu porabu, odvojenu i zajedničku, i pokušati je objasniti.

Dijalekt. Riječ διάλεκτος zatječe se u *De adm.* 14 puta, od toga u našim poglavljima čak 11; uvijek je uz nju atribut 'romejski' ili 'slavenski', i uvijek je povezana s nekom etimologijom. U 30. je poglavlju nema, a to više i nije iznenađenje. Od triju preostalih mjesta samo je na jednom u službi tumačenja imena.⁹⁰ Mislim da se takva gustoća može bez sustezanja pripisati stilu pisca sedam dalmatinskih poglavlja.

Radi usporedbe, riječ γλῶσσα 'jezik' triput se može susresti u spisu kao sinonim,⁹¹ ali samo jednom u gl. 29, a dvaput u 39. U prvom slučaju riječ je o dvama neretvanskim imenima, pa je *glossa* vjerojatno tu da se ne bi ponavljala riječ *dialektos* već upotrijebljena u istoj rečenici,⁹² kao što se u 39. poglavlju između dviju *glossa* u dvjema susjednim rečenicama pojavio *dialektos*.⁹³

Evo dakle riječi *dialektos*, prvo s atributom 'romejski', pa s atributom 'slavenski', onda bez atributa, zatim s glagolom ἐρμηνεύεται, bez njega, i zašto.

Romejski dijalekt. "Romejskim dijalektom" tumače se *Rausi*, *Dekatera*, *Diadora* i *Serbli* te *Arentani* dvaput, u gl. 29 i 36; (tu pripada također *mastromiles* iz 27. i *Tzivitamuva* iz 28. poglavlja); pritom se značenje imena ili njegova korijena redovito prevodi na grčki, osim kod *Arentani*, gdje nema potrebe, nego je tu "rimski jezik" u službi razlikovanja prema slavenskom, budući da se na obama mjestima navode oba neretvanska imena.

U dubrovačkom odlomku osim toga uobičajenog izraza nalazi se i sinonimni prilog ῥωμαῖστί 'romejski', jamačno opet da bi se u istoj rečenici izbjeglo ponavljanje 'romejskog dijalekta'. Za usporedbu, priloži te vrste, ῥωσιστί 'ruski' i σκλαβηνιστί 'slavenski' upotrijebljeni su kod "pragova" na Dnjepru ukupno 13

⁹⁰ Jenkins 1967: 25/18, gdje nije riječ o etimologiji; 27/69, 29/80, 218, 264, 272, 31/7, 32/12, 33/11, 34/12, 17, 36/11, 12; u 39/9 također nije posrijedi etimologija.

⁹¹ O pokušaju tumačenja različita značenja i porabe tih dviju riječi u *De adm.* i *De them.* v. dolje: 168 i bilj. 95.

⁹² Jenkins 1967: 29/82; grčki tekst vidi gore: 154.

⁹³ Jenkins (1967: 39/8–10): "Ὅθεν καὶ τὴν τῶν Χαζάρων γλῶσσαν αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις ἐδίδαξαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν αὐτὴν διάλεκτον ἔχουσιν ἔχουσιν δὲ καὶ τὴν τῶν Τούρκων ἑτέραν γλῶσσαν. U 29/265 γλῶσσα ima značenje tjelesnog organa.

puta; ruski odnosno slavenski *jezik* ili *narječje* ni jednom.⁹⁴ To izgleda kao prilična prepreka poistovjećenju autora ovih dvaju etimoloških nizova.

Slavenski dijalekt stoji uz naziv Pogani (oba puta), Hrvati, Zahumljani, Trebinje i Konavle. Sve su to i slavenska imena.

Bez dijalekta su Romani (oba puta), Dukljani, Klis, Split, Trogir, Serblija, Buna i Duklja. Zašto? Razlozi izgledaju dosta jasni. Četiri naziva (*Romani*, *Diokletiani*, *Serblia* i *Diokleia*) izvode se iz drugog, već poznatog imena i zato im nije potrebno pobliže tumačenje, odn. prijevod; tri su razumljiva na grčkom (*Kleisa*, *Aspalathos*, *Tetrangurin*). Jedino bismo dakle kod *Bona* morali zaključiti da pisac nije bio dosljedan kad nije označio iz kojeg je jezika strana riječ. Možda to vrijedi i za *serbula* i *cerbuliani*, ako se romejski dijelakt iz srpske etimologije u istoj rečenici ne proteže i na njih.

Ἑρμηνεύεται. Glagol Ἑρμηνεύεται, 'tumači se kao' ili 'znači', sastavni je dio ukupno u 19 etimologija. Stoji uz nazive Split, Kotor, Zadar, Hrvati, Zahumljani, Bona, Trebinje, Konavle, Pogani, (izvan dalmatinskih poglavlja uz četiri praga na Dnjevru, uz *mastromiles*, *Tzivitanuva*, *Rivalton*, *Sarkel*, *Mampalis* i *Sapaxi*).

Ἑρμηνεύεται τῆ... διαλέκτῳ. Razumljivo je što su izrazi Ἑρμηνεύεται 'znači' i τῆ διαλέκτῳ 'na (tom i tom) jeziku' često povezane u etimologijama, tako u objema romanskim, u kotorskoj i zadarскоj te u pet slavenskih, hrvatskoj, zahumljanskoj, trebinjskoj, konavoskoj i poganskoj; izvan naših poglavlja jedino kod *mastromiles*, iako se riječ Ἑρμηνεύεται nalazi još u devet etimologija. Zacijelo je i to vezivanje crta osobnog stila, kao što se može reći i za tumača dnjeparskih naziva, koji se četiri puta poslužio ovim istim glagolom, ali nikada riječju *dialektos*. Od dalmatinskih samo uz *Aspalathos* stoji Ἑρμηνεύεται bez τῆ διαλέκτῳ; čini se, kako je već rečeno, da je razlog u tome što je etimon koji se nalazi u imenu razumljiv i na grčkom, pa ga autor ne doživljava kao stran, i zato ne navodi iz kojeg je jezika.

Τῆ ... διαλέκτῳ bez Ἑρμηνεύεται. Od onih pak naziva uz koje dolazi izraz τῆ ... διαλέκτῳ, a bez Ἑρμηνεύεται jesu *Rausi*, *Serbli* i *Arentani*. Kako smo kazali, pojam *Arentani* i ne treba "tumačiti", a dubrovačka i srpska etimologija formulirane su u obrnutom smjeru: ne što latinska riječ *znači* na grčkom, nego kako grčki pojam *glasi* na latinskom: »hrid se *kaže* rimski 'lau'«; »'Serblima' se na rimskom *nazivaju* robovi«.

Razumljivo je također što se *izvan* ovih sedam poglavlja umjesto Ἑρμηνεύεται susreću drugi, sinonimni izrazi:

⁹⁴ ῥωσιστί: Jenkins 1967: 9/25, 40, 46, 58, 62, 64; σκλαβητιστί: 9/25, 40, 44, 46, 58, 62, 65; puni tekst gore: 150, bilj. 4.

- gl. 30: Βελοχρωβάτοι, ἡγουν ἄσπροι Χρωβάτοι
»Belohrovati, ili Bijeli Hrovati«;
- gl. 9: φραγμόν, λεγόμενον μὲν Ῥωσισι Λεάντι, Σκλαβηνιστὶ δὲ Βερούτζη, ὃ ἐστὶν βράσμα νεροῦ
»prag, zvan roski Leanti, sklavenski Verutze, što je vrenje vode«;
- gl. 39: τοῦτο γὰρ δηλοῖ ἢ τοῦ Κάγγαρ προσηγορία
»to naime očituje naziv Kangar«;
- gl. 27. Τζιβιτανόβα, τουτέστιν νεόκαστρον
»Tzivitanova, tojest Novigrad«.

Romejski: latinski i/ili grčki? Rano preminuli beogradski bizantolog Ivan Đurić pokušao je na primjerima uzetim iz *De thematibus* i *De administrando imperio* dokazati da je u skladu s bizantskom univerzalističkom ideologijom 10. stoljeća u državi mogao postojati samo jedan jezik, romejski, i više dijalekata, te da se romejski jezik odnosi podjednako i na *latinski* i na *grčki*; pojedinačno pak ni jedan ni drugi ne bi mogli biti jezik kad god su u kontekstu Konstantinova vremena i državničke ingerencije. Imali bismo samo razinu *narječja* ili *govora*, φωνή.⁹⁵

Zamršeno Đurićevo dokazivanje razlike u porabi *jezika* i *narječja* navedeni primjeri dopuštaju, samo što ih ima premalo za siguran zaključak.⁹⁶

Tumačenje pak da se romejski može ticati obaju klasičnih jezika utemeljio je na uvjerenju da je λαῦ *grčka* riječ pogrešno zapisana mjesto λαοῦ, te na činjenici što se sintagma 'na romejskom dijalektu' može načelno odnositi na ono o čemu se govori, dakle na subjekt, npr. *Dekatera, mastromiles*, i na ono što se govori, odn. na predikatno ime, u ovom slučaju ἐστενωμένον καὶ πεπληγμένον 'stiješnjeno i zbijeno', i κατεπάνω τοῦ στρατοῦ 'kapetan vojske'.

Neka riječ *lau* i bude podrijetlom grčka, no pisac je zacijelo doživljava kao romansku, jer ju je dobio od njih. K tome, tumači se u literaturi i kao latinska.⁹⁷

Nadalje, istina je da se 'rimski jezik' može odnositi na subjekt i na predikat. Zato će, za ilustraciju, biti moguće obje sljedeće varijante: »Terra na *latinskom* znači zemlja.« i »Terra na *hrvatskom* znači zemlja.« Ali ako pri tumačenju stranih riječi kažemo ime jezika *s kojeg* prevodimo, kazujemo više, budući da se u takvu primjeru jezik *na koji* prevodimo podrazumijeva. Ako navedemo ime

⁹⁵ Đurić 1986: 109–37.

⁹⁶ Đurić 1986: 110 i d.

⁹⁷ Skok 1927: 73 i bilj. 32; usp. i raspravu o toponimima izvedenim iz *labes* kod Čače 1998: 32–40.

svoga jezika, jezika svoje publike, ona će ostati prikraćena za obavijest o kojem je stranom jeziku riječ, naravno, ukoliko ga inače ne poznaje. A u Bizantu 10. stoljeća latinski zacijelo nije bio općepoznat.⁹⁸ Zato se čini uvjerljivijim romejski shvatiti kao latinski.

Još nešto podupiralo bi takav nazor. Ako naime izraz 'na slavenskom jeziku' uvijek znači *prijevod sa slavenskog* na grčki, onda je razumno iskušati pretpostavku, ne uključuje li izraz 'na romejskom' prijevod *s tog jezika* na grčki; a onda je to opet latinski.

S druge strane, nema ni jednog primjera gdje bi bilo nedvojbeno da se pod romejskim misli na grčki, dok u zadarskoj, arentanskoj i etimologiji teme Opsikija iz *De them.* romejski dijalekt, i po Đurićevu mišljenju, sigurno jest latinski.⁹⁹ No i svi ostali mogu se razumjeti na taj način.¹⁰⁰ Isto tako i tri mjesta u *Miracula s. Demetrii*, gdje i sam Đurić ispravlja suprotno mišljenje francuskog bizantologa Lemerlea.¹⁰¹ Jednako govori i navod iz Filotejeva Kleterologija, što pak Đurić tumači otporom carevoj jezičnoj ideologiji.¹⁰² Mješavina riječi iz različitih jezika u tzv. "gotskoj igri", opisanoj u *De cerimoniis*, u skladu je, po njegovu mišljenju, s Konstantinovom koncepcijom romejstva.¹⁰³ Međutim, iza opisa "gotske igre" dana su dva niza tumačenja nepoznatih riječi koje se u njoj izgovaraju; u drugom od njih stoje i oznake jezika iz kojeg potječu: 23 iz hebrejskog, 17 iz *romejskog*, koje se više manje lako prepoznaju kao *latinske*, a jedna je iz *helenskog*.¹⁰⁴

Jedini primjer gdje bi "romejski" značilo 'grčki' (ali ne i 'latinski'), bila bi varijanta Justinijanovih *Digesta* o potrebnom broju učitelja u malim gradovima: τέσσαρας διδασκάλους ῥωμαϊκούς καὶ λατινικούς 'četiri učitelja romejska i latinska'.¹⁰⁵ Ali već u Bazilikama Porfirogenetova oca Lava VI. stoji: τέσσαρας διδασκάλους ῥωμαϊκούς καὶ ἑλληνικούς 'četiri učitelja romejska i helen-

⁹⁸ Suprotno Suić, 1981: 18–19. Ali usp. npr. *De cerimoniis*, gdje su zabilježeni i *latinski* poklici carskih službenika o blagdanima, koje je pisac smatrao potrebnim *prevesti*, a od kojih neki, premda dobro prevedeni, svojim oblikom pokazuju da ih pisac ne poznaje ispravno u izvornom jeziku: Δὲ Μαρίῃ Βέργηνε νάτους ἐτ Μάγια δ' ὀριεντε κοῦμ μόνερα ἀδοράντες, što bi odgovaralo lat. *De Maria Virgine natus et Magi de Oriente cum muneribus adorantes* (Vogt 1967: 169/4–5); Κοῦν τρασφιγγουράτους ἐστὶν μόντεμ, što bi odgovaralo lat. *Cum transfiguratus est in montem* (Vogt 1967: 170/11–12); φικίδιαθ mjesto lat. *efficiat* (Vogt 1967: 171/13).

⁹⁹ Đurić 1986: 116, 121–122.

¹⁰⁰ Za dalmatinska poglavlja tako misle Skok 1927: 63–65 i bilj. 5, i Ferjančić 1959: 48, bilj. 149. Rački pak "romejski dijalekt" iz dubrovačke etimologije prevodi kao *lingua Graeca*, a ostale primjere s *lingua Romanorum* (Rački 1877: 401, 273 i 403).

¹⁰¹ Đurić 1986: 123–124.

¹⁰² Đurić 1986: 124–125.

¹⁰³ Đurić 1986: 125.

¹⁰⁴ Vogt 1967: 186.

¹⁰⁵ Đurić 1986: 124.

ska'.¹⁰⁶ U kasnijem vremenu stanje je opet drugačije nego u Konstantina; kod Mihaela Psela (11. st.) vidljivo je da on latinski jezik naziva 'jezikom Latina' (Λατίνων γλώττης), a kod Ane Komnene (12. st.) isto to (τῆς λατινικῆς διαλέκτου 'latinskoga narječja'), i još, da je u ἑλληνίζοντες 'govoreći helenski' i ῥωμαίζοντες 'govoreći romejski' riječ o grčkom.¹⁰⁷

Ako dakle "romejski" kod Porfirogeneta svaki put znači latinski, onda je paradoks u tome što *Romeji* ne bi govorili *romejski*. Upravo to dobacio je jedno stoljeće prije Porfirogeneta papa Nikola I. caru Mihaelu III., kad je ovaj u vrijeme papina spora s patrijarhom Focijem latinski jezik nazvao »barbarskim i skitskim« (*linguam barbaram vel Scythicam*). Papine su riječi: *quia ridiculum est vos appellare Romanorum imperatores et tamen linguam non nosse Romanam*. »jer smiješno je nazivati vas carevima Rimljana, a da ipak ne poznajete / priznajete rimski jezik.«¹⁰⁸ Carstvo bi po tome bilo romejsko, jer nastavlja državnu tradiciju Rima, ali je "rimski" jezik u ranom srednjem vijeku potisnulo i zaboravilo, i govori helenski.¹⁰⁹

SADRŽAJ IMENÂ

Pri kraju nešto i o lijevoj strani etimologija. Ovako bi izgledala mala izložba etimona, poredanih po vrstama, koje po sudu izvjestitelja sadrže dotična imena i nazivi:

- *toponim*: Romani (*Roma*), Dukljani (*Diokleia*) i Zahumljani (*Hlum*);
- *etnonim*: Serblija (*Serbli*);
- *horonim*: Neretvani (*Arenta*);
- *fitonim*: Trogir (*tetr-angurin*);
- *antroponim* (ne izrijekom): grad Duklja (*Diokletijan*);
- *artefakt*: Konavle (**kola-n*);
- *geografsko svojstvo*: Klis (*syn-kleiein*, metaforički), Dubrovnik (*lau*) i Kotor (**quater?* **catena?*);
- *arhitektonsko*: Split (*palation*) i Trebinje (**tvrđinje?*);
- *ekonomsko-političko svojstvo*: Hrvati (**gorati?*);
- *vjersko-političko*: Pogani (*pagani*);
- *političko*: Srbi (*servli*),
- *staleško*: serbula i tzerbuliani (*servli*),
- *svojstvo naravi*: Bona (**bonum*);
- *dob*: Zadar (*iam era*).

¹⁰⁶ Đurić 1986: 124, bilj. 66.

¹⁰⁷ Đurić 1986: 126–127.

¹⁰⁸ MGH 459 (prema Đurić 1986: 127–128. Njegov, slobodniji prijevod: »smešno od vas da se nazivate carevima Rimljana a da vaš jezik ne bude rimski.«)

¹⁰⁹ Tako već Reiske u komentaru uz *De cer.* (PG 1365–1368, bilj. 53).

AUTENTIČNOST IMENÂ

Većina naziva mogu se smatrati autentičnima, prilagođenima ne smislu, već eventualno (grčkim) ustima.

Međutim u dubrovačkom odlomku čitamo da mu pravo ime nije *Rausi*, nego se njegovi žitelji zovu *Lauseji*. Mi to, naravno, razumijemo obrnuto. Pravo ime jest *Rausi*, što potvrđuje sam pisac, navodeći "opći običaj", dakle navadu općinstva da ga tako zove, a koja je navodni krivac kvarenju imena. *Lausi* pak proizvod je težnje da se shvati stvarni naziv koji je inače nerazumljiv.

Isto je tako ime *Zadra* "pritesano" da bi se uklopilo u smislenost. Ono glasi *Iamera*, no nezgoda je što se opet umiješao "opći običaj" koji ga zove *Diadora*.¹¹⁰ Ovdje nam je manje važno što se stručnjaci nisu potpuno usuglasili u tumačenju razlika između *Diadora* i srednjovjekovnoga latinskog *Jadera* ili *Jadra*.¹¹¹

Na temelju potvrđenog *Tragurium*¹¹² nije teško zaključiti kako je *Tetrangurin* također neautentično ime grada Trogira, stvoreno očigledno iz istog razloga kao i prethodna dva. Nažalost, nije zabilježeno kako glasi oblik "po općem običaju".

Ali možda jest u dukljanskom slučaju. Znamo da je lik *Diokleia* prilagođen Dioklecijanovu imenu. Oblik bez *i* u prvom slogu sačuvali su Slaveni u 'Duklja' i Albanci u "Dok'e".¹¹³ Slaveni su zacijelo u prvim kontaktima, još u 6. ili 7. st. čuli takav izgovor. A on bi mogao biti okamenjen u nazivu dukljanskog kastruma τὸ Λοντοδόκλα, što je uvjerljivo rastavljeno na τὸ Λον i τὸ Δόκλα.¹¹⁴ Tako bismo se našli pred govornom i učenom inačicom imena, kao što je to izrijeком kazano za Dubrovnik i Zadar.

ZAKLJUČAK

U usporedbi s cjelinom spisa iznenađujućom se pokazala gotovo dvostruko veća količina etimologija koje se odnose na Dalmaciju, i njihova potpunost u kategoriji "glavnih likova", tj. romanskih i slavenskih zajednica opisanih u poglavljima 29 i 31–36, što, nesumnjivo, potvrđuje pretpostavku o njihovom posebnom autoru. U to se uklapa i otprije primijećena, izuzetno učestala poraba riječi διάλεκτος, kao i njezina povezanost s glagolom ἐρμηνεύεται.

¹¹⁰ Na mom otoku postoji gotovo pravi mali pokret za promjenu imena iz "Ugljan" u "Uljan", "jer ugljena tu nikad nije bilo, a maslina i ulja koliko hoćeš." Za "kvarenje" imena slovom g kriva bi bila talijanska grafija *gli* za glas *lj*.

¹¹¹ Pregled u Lončar 2002: 272–273.

¹¹² Ferjančić 1959: 23, bilj. 47.

¹¹³ Tako Skok 1927: 62. I hrvatski prijevod Dukljanina bilježi "Duklja" (Šišić 1928: 397).

¹¹⁴ Jenkins 1967: 35/13. Kao pogrešan spoj dvaju naziva tumače mnogi, od Schafarika do Skoka; v. Ferjančić 1959: 64, bilj. 233.

Đurićeva misao da bi "romejski" uključivalo oba stara jezika ne čini se uvjerljivom. Mnogo je vjerojatnije da je pritom uvijek posrijedi latinski.

Ponavljanje romanske, dukljanske i neretvanske etimologije učvršćuje zaključak o piščevu konstruiranju slavenskih povijesti i o načinu kako je to učinjeno.

U sadržaju, a dobrim dijelom i u jeziku etimologija vidljivo je njihovo dalmatinsko podrijetlo, te se možda niti jedna ne može pripisati grčkom piscu, što je inače redoviti običaj; nadasve nije riječ o njegovoj maniji. Na djelu je dakle mjesno pučko tumačenje, čiji je vrhunac promjena postojećeg imena da bi postalo razumljivo, kao kod Dubrovnika, ili još i poželjno, kao u Zadru i Duklji. Jedinstven je trogirski slučaj gdje uopće nije navedeno stvarno ime grada, nego samo ono "sezonsko", od krastavca.

LITERATURA

- Budak, Neven 1990. Die südslavische Ethnogenesen an der östlichen Adria-küste im frühen Mittelalter, *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 201. Band, Wien, 129–136.
- Bury, J. B. 1908. Rasprava De administrando imperio. (The Treatise De adm. Imp.), s engl. preveo Š. Lochmer, *Vjesnik zemaljskog arkiva*, 10, 91–144. (Izvorni engleski tekst objavljen u *Byzantinische Zeitschrift*, XV. 1906: 517–577.)
- Čače, Slobodan 1998. Promjene u naseobinskom sustavu kasnorimske Dalmacije: tragovi u toponimiji, *Folia onomastica Croatica* 7, Zagreb, 1998, 23–40.
- Δημητράκου 1964. Μέγα λέξικον ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, τόμος ΙΔ, Ἀθήναι.
- Divković. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, Zagreb, 1900, reprint izdanje 1980.
- DZ = *Diplomatički zbornik*, sv. 1, Zagreb, 1967.
- Đurić, Ivan 1986. Romejski govor i jezik Konstantina VII Porfirogenita, *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 24–25, Beograd, 109–37.
- Ferjančić, Božidar 1959. *Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije*, tom II, obradio B. Ferjančić, Beograd.
- Gluhak, Alemko 1990. *Porijeklo imena Hrvat*, Zagreb.
- Grégoire 1944–1945. L'origine, et le nom des Croates et des Serbes, *Byzantion* 17 (prema Ferjančić 1959: 49, bilj. 150.)
- Jenkins, R. J. H. 1962. Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio. Volume II. Commentary*, edited by R. J. H. Jenkins, University of London.
- Jenkins, R. J. H. 1967. Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio. Greek text* edited by R. J. H. Jenkins, New Revised Edition, Dumbarton Oaks.

- Katičić, Radoslav 1993. Od Konstantina Porfirogeneta do povaljske listine, *Uz počete hrvatskih početaka*, Split, 51–66. (Prvi put objavljeno u *Obljetnica Povaljske listine i praga 1184–1984*, Brački zbornik, 15, Supetar, 1987: 29–44.)
- Lončar, Milenko 1994. Pozadina Porfirogenetovih etimologija Zadra i Duklje, *Folia onomastica Croatica* 3, Zagreb, 89–92.
- Lončar, Milenko 2002. *Filološka analiza Porfirogenetovih vijesti o Hrvatima*, doktorska disertacija, Zadar.
- Margetić, Lujo 2001. Neka pitanja etnogeneze Hrvata, "Dolazak Hrvata" – "Ankunft der Kroaten", Split. (Prvi put objavljeno u *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 28, Zagreb, 1995: 10–56).
- Mayer, A. 1932. Studije iz toponomastike rimske provincije Dalmacije, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 50, 1928–29, Split.
- MGH = *Monumenta Germaniae historica*, *Epistolae* VI, Nicolai Papae ep. 88 (prema Đurić 1986: 127–128).
- Rački, Franjo 1877. *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagrabiae.
- Rački, Franjo 1894. Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, digessit F. Rački, Zagrabiae.
- RE = Pauly-Wissowa, *Realenzyklopädie* VII A, 2.
- Reiske, PG = *Patrologiae cursus completus, series Graeca*, t. 112.
- Schafarik 1847. *Schlavische Altertümer II*, Leipzig (prema Ferjančić 1959: 60)
- Skok, Petar ER = *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV, JAZU, Zagreb 1971–1974.
- Skok, Petar 1916. Ime grada Splita, *Spalato* (prema Ferjančić 1959: 22, bilj. 42).
- Skok, Petar 1927. Kako bizantinski pisci pišu lična i mjesna slovenska imena, *Starohrvatska prosvjeta*, Nova serija I, 1–2, 3–4, Zagreb-Knin, 60–76, 161–196.
- Skok, Petar 1934. *Dolazak Slovena na Mediteran*, Split.
- Skok, Petar 1952. Postanak Splita, *Anali Historijskog instituta I*, Dubrovnik.
- Sophocles, 1992. *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Hildesheim, Zürich, New York.
- Suić 1981. Zadar u "De administrando imperio" Konstantina Porfirogeneta, *Radovi Zavoda JAZU u Zadru*, 27–8, Zadar, 5–29.
- Šišić 1928: *Letopis Popa Dukljanina*, uredio F. Šišić, Beograd-Zagreb.
- Šišić 1990. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb; pretisak izdanja iz 1925.
- Victor, Sextus Aurelius 1961. *De caesaribus*, Lipsiae.
- Vogt 1967. Constantin VII Porphyrogénète, *Le Livre des Cérémonies* II, texte établi et traduit par Albert Vogt, deuxième tirage, Paris.

Dalmatian etymologies of Constantine Porphyrogenitus

Summary

In *De administrando imperio* there are over 50 etymologies, of which in Dalmatian chapters (29–36) there are 23 etymologies, almost half, even though those chapters take less than one sixth of the text of *De administrando imperio*.

Five Roman cities and seven Slav communities are described in Dalmatian chapters. The names of *all* of them are explained. Such comprehensive approach can not be found in any other part of *De administrando imperio*. Apart from them there is only the etymology of mountain pass *Kleisa* and river *Bona*. Constantine Porphyrogenitus is often considered as the author of those etymologies. But, judging by local inspiration and languages in which the names are interpreted, regularly Latin or Slavic, author concludes that the majority of the etymologies, perhaps even all of them, are of local origin. Therefore the author disagrees with Yugoslav byzantologist Đurić, who suggests that Constantine's Romaic language includes both – Latin and Greek. The author is convinced that it is always Latin.

The word διάλεκτος meaning 'language' can be found 14 times in *De administrando imperio*, of which 11 times in Dalmatian etymologies. Obviously it has to be the manner of Constantine's assistant expressing who wrote Dalmatian chapters. The same can be said for the verb ἐρμηνεύεται 'it means', which usually appears in Dalmatian etymologies, unlike other etymologies, where other synonymic expressions appear as well.

Ključne riječi: Konstantin Porfirogenet, *De administrando imperio*, etimologije, Dalmacija

Key words: Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, etymologies, Dalmatia